

O'RTA ASRLARDA MUSIQA AMALIYOTIDA QO'LLANGAN CHOLG'ULAR

Jo'rayev Azamat Yusuf o'g'li

Termiz davlat Universiteti Musiqa ta'limi kafedrası "Cholg'u ijrochiligi"
121-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada "O'rta asrlarda musiqa amaliyotida qo'llangan cholg'ular" mavzusi asosida ma'lumotlar yig'ildi va ularni yoritib berishga harakat qilindi.

Kalit so'zlar: Parfiya, Afrosiyob, Ayritom, Vizantiya, adabiy, cholg'u, musiqa, arxeologiya, san'at, madaniyat, lyutnya, pipa.

Musiqiy cholg'ular juda qadimiy rivojlanish tarixiga ega. Arxeologik qazilmalar, qoyatoshlardagi va devoriy tasvirlar, tarixiy va ilmiy hujjatlar, adabiy manbalar, miniatyura asarlaridan musiqiy cholg'ular uzoq o'tmishda mavjud bo'lgani va turli xalqlar o'rtasida muloqot vositasi bo'lganligini isbotlaydi. O'zbek xalq cholg'ulari haqidagi bebaho ma'lumotlar A.Eyxgorn, V.Bertels, A.Boldirev, B.Riftin, A.Semyonov, R.Sadokov, T.Vizgo, O.Malkeyevalarning tadqiqotlarida o'z aksini topgan. So'nggi yillarda musiqiy cholg'ularni o'rganishga bo'lgan qiziqish nafaqat bizning respublikamiz, balki chet davlatlarda ham sezilarli darajada ortdi. Ushbu yo'nalish bugungi kunda zamonaviy san'atshunoslik ilmi oldida turgan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Musiqiy cholg'ular ma'naviy madaniyat bilan uzviy bog'liq bo'lib, jamiyat rivojining ma'lum bosqichida shakllangan estetik didni ham aniqlaydi. Shuningdek, musiqiy cholg'ular va ularning madaniy yodgorliklardagi tasvirlari o'tmish davr hayotidan dalolat beruvchi haqiqiy va yagona ma'lumot manbai hisoblanadi. Musiqiy merosning qaysi-ki turida ish olib borilishidan qat'iy nazar, tadqiqotchi uchun hududiy chegaralarni aniqlash biroz qiyinchilik tug'diradi, chunki davlatlarning zamonaviy chegaralanishi unchalik uzoq bo'lmagan davrda vujudga kelgan. O'rta Osiyo hududida Parfiya, So'g'diyona, Baqtriya, Xorazm kabi turli davlatlarning vujudga kelganligi bizga tarixdan ma'lum. IX-X asrlarda Eron va Afg'oniston davlatlari hududi Buxoro xonligining yerlari bo'lgan. XII asrda Xorazm hukumronligi shimoliy Hindistongacha bo'lgan juda katta hududni egallagan edi. XIV asrda mo'g'ul imperiyasi vayronalarida Temurning buyuk saltanati yuzaga keladi va Samarqand uning markazi bo'lgan. Shuning uchun musiqiy cholg'ularning yaratilishi va rivojlanishini faqatgina bir xalqning mahsuli deb hisoblash noto'g'ri. Ular ko'p asrlik rivojlanish natijasida, o'zaro ta'sir va o'zaro aloqalar orqali vujudga kelgan. Musiqiy cholg'ularning eramizgacha mavjud bo'lganligini tasdiqlovchi zamonaviy arxeologik topilmalar katta qiziqish uyg'otadi. Jumladan, yaqinda Samarqand

viloyatining qishloqlaridan birida, ayol qabridan oltin va bronza taqinchoqlar orasida suyakdan ishlangan nay topilgan hamda uning bronza davriga mansubligi aniqlangan. Shuni ham aytish kerakki, o'zgacha ko'rinishga ega bo'lgan buben cholg'usi ham O'rta Osiyoda qadimda istiqomat qilgan aholiga ma'lum bo'lgan. Afrosiyobning terrakota haykalchalariga qarab, lyutnya (ud) so'g'diylarning sevimli cholg'usi bo'lganligini aniqlash mumkin.¹ So'g'd musiqachilari udni tik turgan holda, o'ng qo'lini torlarga (ba'zan mizrobni ushlab), chap qo'lini esa cholg'uning dastasiga qo'ygan holda ijro etganlar. Ko'proq cholg'ularda to'rttadan ba'zilarida esa uchtdan torlari mavjud. Torlar dekaga joylashtirilgan tor ushlagichga mahkamlangan. Daraxt tanasidan butunligicha o'yib olingan terrakota lyutnyasi ham katta qiziqish uyg'otadi. So'g'diylar bu cholg'uni qanday nomlaganliklari noma'lum bo'lganligi sababli, unga ovro'pacha "lyutnya" atamasi qo'llanilgan. Afrosiyob terrakota haykalchalarida lyutnyaning ko'p tasvirlanganligi So'g'diylarda bu cholg'u keng qo'llanilganligidan dalolat beradi. Kalta lyutnya tasviri qadimgi Xorazm, Marv va sharqiy Turkistonning terrakotalarida ham uchraydi. Ma'lumotlarga qaraganda, lyutnya Gretsiyada mashhur cholg'u bo'lmagan. Qadimgi Misrda esa ko'pgina madaniy yodgorliklarning tasdiqlashicha "uzun lyutnya" nomli cholg'uning boshqa turi mavjud bo'lgan, u ham bo'lsa qadimgi Misr musiqa tadqiqotchilarining taxminiga ko'ra Misrga Osiyodan keltirilgan ekan. Pipa atamasini L.Pikken quyidagicha "pi" qo'lining oldinga, "pa" esa orqaga harakati deb izohlaydi. L.Pikken: - kalta lyutnya (oval shakldagi korpusli) Xitoyda V asrning boshlarida paydo bo'lganligini va uning kelib chiqish tarixini esa Markaziy Osiyo, balkim Parfiya davlatlari bilan bog'lash lozimligini ta'kidlaydi. L.Pikkenning fikri alohida e'tiborga loyiqdir. Tarixdan barchamizga ma'lumki, eramizning birinchi asrlarida Sharqiy Turkistonda so'g'diylar davlati yuzaga keladi. Shubhasiz so'g'd ko'chmanchilari o'zlari bilan musiqa cholg'ularini, jumladan lyutnyani olib kelgan bo'lishlari mumkin. Shu tariqa lyutnya osongina Sharqiy Turkistondan Xitoyga kirib kelgan. Har xil turdagi lyutnyaning tasvirini Shimoliy Hindistonda ham ko'rishimiz mumkin. Ularning biri afrosiyob terrakota lyutnyalarini eslatadi. V.Baxmanning fikricha, kamon yordamida ijro etiladigan cholg'ular dastavval O'rta Osiyoda paydo bo'lgan. Shuningdek u Ayritom frizidagi gitarasimon cholg'u X-XI asrlarda Vizantiyada mavjud bo'lgan qadimgi kamonli cholg'uga aynan o'xshashligini aytadi. Cholg'ularning ikkalasida ham to'rttadan torlari bo'lib, qopqog'i (dekasi)da 8 shaklidagi rezonator, ya'ni aks-sado beruvchi o'yiqlari va eng asosiysi - kosaxona o'rta qismining yon tomonlari toraygan shaklda bo'lgan. Biroq, Ayritom frizida lyutnya ijrochisi mizrob yordamida ijro

¹ *Вызго Т. Музыкальные инструменты Средней Азии, 19-бет*

etiladigan tirnama cholg'uni ushlab turibdi. Balkim bu ham tirnama, ham kamonli cholg'udir. Hozirgi kunda ham ijrochilik amaliyotida bir cholg'uning o'zida ikki xil ijro san'atini uchratishimiz mumkin. Xususan, tanbur cholg'usini ham noxun (plektor) ham kamon yordamida ijro etish mumkin.² Buyuk Ipak yo'li bo'ylab Sharqqa sayohat qilgan holda, so'g'd lyutnyasidan Xitoy pipasi va Yapon bivasi shakllangan. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, qadimda lyutnya ijrochiligining asosiy markazi O'rta Osiyoning janubiy hududlari So'g'diyona, Marg'iyona va Shimoliy Baqtriyalar bo'lgan. "Bizda kalta lyutnyaning qachon va qayerda paydo bo'lganligi haqida aniq ma'lumot yo'q, deb yozadi T.Vizgo, lekin u Arab istilosi davrigacha So'g'd va Eron xalqlari jamiyati hayotidagi eng ommabop cholg'u hisoblanganligini bilamiz. VII-VIII asrlarda butun islom dunyosi so'g'd-eron lyutnyasini o'zlariga moslashtirib, arabcha "al-ud" nomini berishadi. Arablar orqali Ispaniyaga yetib kelgan lyutnya keyingi asrlarda butun Yevropani hayratga soladi". Hech qanday o'zgarishlarsiz, so'g'd-eron lyutnyasi yevropa musiqa amaliyotiga osongina kirib keladi.³ So'g'dlarning eng ommalashgan yana bir cholg'usi arfa bo'lgan. Afrosiyob terrakotalari orasida arfa ijrochilari tez-tez uchrab turadi. V.Meshkeris ularni eramizgacha bo'lgan II asr va eramizning I asriga bog'laydi. Haykalchaga qarab cholg'uning turini aniqlash mushkul, ammo diqqat bilan nazar solinsa cholg'u rezonatori oldinga egilgan, o'rta qismi va torlar mustahkamlangan pastki gorizontaal qismi keng bo'lgan burchakli arfa ushlab turgan cholg'uchini aniqlash mumkin. Afrosiyob arfachilari qadimgi (antik) davrlarga xos ravishda cholg'uni tik turgan holda ijro etishgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.Tashmatova "Ijrochilik san'ati tarixi". "Musiqqa" nashriyoti. Toshkent-2017 yil. 9-10-betlar.
2. Вызго Т. Музыкальные инструменты Средней Азии. - М., 1980, 15-бет
3. Boboramazonovich, K. O. (2022). CHARACTERISTICS OF THE PERFORMANCE OF PEOPLE IN ALLAH, LAPARS, SPEECH IN THE SURKHAN VOLUME. ТАЪЛИМ ВА РИВОЖЛАНИШ ТАҲЛИЛИ ОНЛАЙН ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ, 95-102.

URL: <http://www.sciencebox.uz/index.php/ajed/article/view/1517>

² A.Tashmatova "Ijrochilik san'ati tarixi". "Musiqqa" nashriyoti. Toshkent-2017 yil. 24-25-betlar.

³ Вызго Т. Миграция музыкальных инструментов Средневосточного региона на Запад в эпоху раннего средневековья // Традиции музыкальных культур народов Ближнего, Среднего Востока и современность. - М., 1987, 62-63 бет.

4. Choriyev, B. (2021) UMUMIY O'RTA TA'LIM MUASSASALARIDA MUSIQA MADANIYATI DARSLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDAGI KAMCHILIKLAR VA MUAMMOLAR.

URL: <https://scienceweb.uz/publication/2144>

5. Bekzod Bahrom O'G'Li Choriyev (2022). O'zbekistonda xalq cholg'ularining takomillashuv jarayonlari hamda ko'p ovozli orkestr va ansambllarning tashkil topishi. *Science and Education*, 3 (4), 776-780.

URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/o-zbekistonda-xalq-cholg-ularining-takomillashuv-jarayonlari-hamda-ko-p-ovozli-orkestr-va-ansambllarning-tashkil-topishi>

6. Bekzod, Choriyev. "THE HISTORY OF THE CREATION OF UZBEK FOLK INSTRUMENTS AND THE RAVINES OF IMPROVEMENT." *Innovations in Technology and Science Education* 2.10 (2023): 76-79.

